

EGY EURÓPAI

Cs. Szabó Lászlóról elbeszéléskötete kapcsán*

VARGA ZOLTÁN

Elképzelhetjük-e az emberiséget vagy inkább az emberi civilizációt holmi hatalmas, élő szervezetnek? Indokoltan aligha. Ám ha alapjában véve önkényesen mégis ezt tesszük, úgy benne mindenképpen Európa az agyvelő, a központi idegrendszer, vagy legalábbis az volt sokáig. Ha viszont földgolyónk lakóinak összességét, merő bizarrságra törekedve, valamiféle óriási egysejtűként jelenítjük meg, hát ez esetben, származékkultúráival együtt, megint csak Európa a központi irányító szerepét betöltő, működést szabályozó anyagokat szétküldő, de a visszajelentés hírvivőit is fogadó sejtmag, olyképpen, hogy a „többi”, az „egész” vizsgálja is hat rá. Ahogyan az minden önszabályozó rendszer esetében történik. Összefüggő egészé a világtörténelmet ugyanis Európa tette észrevétlen lassúsággal előremozduló, ciklikusan önmagát ismétlő folyamat látszata helyett akkor is érzékelhető mozgást végző, sőt egyre szédeletesebben felgyorsuló folyamattá is, ha nem tudhatjuk, hogy ez a mozgás hová vezethet.

Ne kérdezzük talán, hogy Európa erényeinek vagy bűneinek következtében-e, mivel Európa, szerepéből adódóan, de attól függetlenül is, egyaránt jelent jót és rosszat, szépet és rútat, mindent, ami nincs vagy inkább nem volt Európán kívül. Nem csupán megőrizni-, féltetni- vagy éppen elsratnivalót, hanem bírálni- és elvetnivalót semmivel sem kevésbé.

Legfőképpen pedig számba venni és a maga eszközeivel továbbadni-valót, olyan ember számára mindenképpen, amilyen Cs. Szabó László is volt, aki életművével együtt alighanem Európán kívüli okokból eredő száműzetésből alig néhány éve ért csupán vissza kelet-közép-európai látóköriünkbe. Gyors egymásutánban megjelentetett két esszégyűjteményének, az *Alkalomnak* és az *Örzőknek*, valamint már posztumusz kiadott

* Cs. Szabó László: *A kigyó*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986

elbeszélésválogatásának, *A kúgyónak* köszönhetően. Mindenekelőtt az európai műveltség elkötelezettjeként, értékfélőként és értékmentőként. Lenyűgöző történelem- és művészetismerete révén kínálva számunkra is a kitekintés lehetőségét. Térben is, de még inkább időben talán.

Egyben pedig tulajdon kitekintő alapállásával is összhangban és szoros összefüggésben azzal, hogy a központ—periféria, a metropolis—provincia képlet nem csupán Európa és a „világ”, a többi földrész viszonylatában állítható föl, hanem Európán belül is hasonlóképpen. Hiszen a többi mintegy „vidékké” lefokozva Európán belül is létezett mindig az a bizonyos „vigyázó szemeket” magára vonó metropolis, méghozzá sajátos, helyét változtató központként — mivel, ha meggondoljuk, még félkész állapotban, eredetileg keletről, mindenekelőtt a Tigris és Eufrátesz mellékéről került görög földre, s tevődött át lassan Itáliába, hogy azután később a Földközi-tenger vidékéről egyre inkább az atlanti-partok térségébe helyeződjék át. Vándorlásának útiránya folytán hagyva meg égaljunktak szükségképpen vidéknek. Amiért is Kelet-Közép-Európa „európaisága” sok vonatkozásban a metropolis felé tekintéssel, a nyugatra és délre fordulással egyenértékű. Nemesnek is mondható, értékek begyűjtését célzó. újat meghonosítani törekvő hagyományokat fejlesztve ki a magyar irodalomban és kultúrában éppúgy, mint a térség más nemzeti kultúráiban, mert hiszen kezdetnénk a felsorolást Janus Pannoniusszal, hogy aztán Apácaival, Bessenyeivel, Batsányival egészen Adyig folytathassuk, vagy akár magáig Cs. Szabóig is, akinek elbeszéléskötetéből ez a kitekintő alapállás, a provincia Európa-keresése, nyilván tudatos törekvés eredményeként, könnyen kitapintható.

Nem csupán azért, mert a gyakran kissé útirajzszerű elbeszélések zöme részben vagy egészben külföldön játszódik, hanem mert a magyar környezetben lejátszódókban is rendre ott találjuk a „fény felé fordulásnak” ezeket a jellemzőit. Sőt éppen a kötet első darabjaiban mintha még külön is hangsúlyt kapna ez az Európát a provincia felől megközelíteni és meghódítani kívánó beállítottság, valószínűleg az életművét visszatekintve újraértékelő szerző válogató kezének is köszönhetően. Szembetűnően nyilvánul ez meg mindjárt a kötet két első írásában: a *Látogatás Antwerpenben* és az *Utrecht ostroma* címűekben, mivel a két novella közös hőse tisztelő zaránokként és magyar környezetből indulva közelíti meg Németalföld történelmét és kulturális hagyományait — az elsőben egy kedvesen valószínűtlen kis történet révén, a másodikban egy, a XVIII. sz. történelmében tett álombeli kirándulás segítségével. „Volt egyszer egy Európa, igaz: nagyon rég, amely az örömlány előtt is térdre ereszkedett, s szonettel kért pásztorórát”, olvashatjuk különben az utóbbiban, s ez a mondat, úgy tetszik, minden hódoló megnyilatkozása mellett, éppen a belőle kicsengő ironia révén, sűrítetten fejezi ki Cs. Szabó Európa-szemléletét. Még ha a

szerző leginkább éppen a kitekintő pontként szolgáló otthoni környezetet ábrázolja is a leginkább iróniával. Főleg azt a kisnemesi eredetű vidékiességet kezelve megértő elnézéstől, sőt szeretettől sem mentes vállveregetéssel, amelyből nyilvánvalóan maga is kinőtt. Vagy éppen e réteg metropolisba ruccanó képviselőit. Amilyen például a *Doktor Német Fruzsi* bumfordi apafigurája, Német Boldizsár nyugalmazott szatmári főbíró, aki szemében a Párizsban töltött néhány nap mintegy az *extra Hungariam non est vita* érvényességét igazolja csak, amellet, hogy számára, lévén „nyakas kálvinista” és tizenöt éve egyházkerületi gondnok, külön keserű pirulát jelent, amiért a Sorbonne-on lánya egy „pápisztából” doktorál. Hasonlóan gyámoltalanként mutatkozik meg azonban az *Egy táncosnő átutazik* Párizsban tanuló Jánosa is, aki „Egyszerűen és puritánul élt, mint az alapos tétlenek; minden erejét és gondolatát az időpazarlásra fordította”. Ezért is elégül ki, mozdulni képtelen oblomoviságából fakadóan, hirtelen fellobbanása barátja „menyasszonya”, az átutazóban levő táncosnő iránt egyfajta plátóian rózsacsokros gavallériában mindössze.

Nyilvánvalóan azzal a kulturális örökséggel, illetve társadalmi gyökérzetel összefüggésben, mellyel legközelebről az *Apai örökség* — az egyetlen teljes egészében otthon játszódó írás — kicsit krúdysnak is mondható világában találkozhatunk. Ámbár mondható ez a novella akár móríczinak is, amennyiben a „mindenki mindenkinek rokona” formuláját idézi. Arra emlékeztetve, hogy mennyire zárt világot is képviselt a maga idején a néhai magyar középosztály dzsentriből lett tisztviselőrétege, s hogy tagjai mennyire egymással voltak elfoglalva csak, annyira, hogy, a tisztos kivételektől eltekintve Európa legfeljebb holmi távoli egzotikumként létezett a számukra. Jobbára az alig vagy rosszul ismert világ vonzerejével bírva csak, vagy éppen kísértésbe vivő, bűnös világként. Úgy, mint az *Orpheusz és Eurüdiké*ben szereplő házaspár gazdag képzeltű asszonykája esetében, aki az elképzelt békebeli álom-Bécs helyett az 1934-es munkásfelkelés fegyverropogásos Bécsében találja magát. Akkor is a kiábrándulás élményével kerülve szembe, ha az illúzióvesztés folyamata benne nem a történelemmel való szembekerülés, hanem az intimitás síkján megy végbe, mivel az egykori császárváros számára szokatlan atmoszférája nem csupán korábban önmagának bevallani sem mert szerelmére ébreszti rá, hanem egyben a szerelem tárgyának valóságos mivoltát is álcázza előtte, éppen e leálcaztatás révén látatva meg vele mindeddig inkább csak naiv kötelességtudásból fakadó hűséggel vállalt, plebejus származású férjének valóságos értékeit.

Nem ez az egyedüli írás különben, ahol a kifinomultan „romlott” Európa katalizátorként hat a Cs. Szabó alkotta figuráknak arra a szikáran protestáns-magyar szemérmességére, ami, bár köze van hozzá, mégsem mindenben magyar megfelelője a nyugat-európai protestantiz-

mus közéleti vonatkozásban is kemény puritánságának. Mivel a magyar változat, feudális viszonyok közé ágyazottságának köszönhetően (főleg az alsóbb rétegekkel szemben), valójában sohasem riadt vissza egy kis asztalra csapóan vidékies basáskodástól — végtére is, ha meggondoljuk, a szintén e rétegből származó Ady által „geszti bolondnak” titulált Tisza István tipikus megtesztetője volt ennek a magatartásnak. Ebben a szellemben azonban sokszor az európai értékek iránti fogékonyság, a művelődésre való készség is benne rejtett. A mellett az erkölcsei igényesség mellett, ami Cs. Szabónál sajátos kétércűséggel, életörömtől gátló hatása ellenére, tagadhatatlan értéként is megmutatkozik.

Legkiteljesedettebben magában *A kígyóban*, ahol az *Orpheusz és Eurüdiké*-ben egyszer már megpendített téma bontakozik ki részletesebben és többszólamúbban. Olyan elrendezésben, ami lehetővé teszi a szerző számára, hogy a fentebb említett aggályosan puritán vidékiesség találkozását a mediterrán Európa „pogány életörömtől” sugárzó szellemével behatóbban is mérlegre tegye, ezúttal hosszabb, kisregénynek is mondható elbeszélés segítségével. Szerencsés módon éppen az írás kezettségével érve el a mondanivaló szabad kibontakoztatásának lehetőségét. Azzal, hogy az írás elbeszélője mindössze rövid szakaszon utazik együtt nem is túl közeli ismerőseivel, a Velencébe tartó Varróékkal, hogy azután elválva tőlük, útjukon képzeletben tovább kövesse őket, s kőrójük szője a maga meséjét. Fantáziájával mindössze abba akaszkodva, hogy a fiatal házaspár bizonyos életfélelmet is takaró igényességgel hangoztatja házassága különbségét a szokványos „pesti házasságoknál”, hogy aztán ezt az önhitt házasságesszményt tegye ki, most már a fikció síkján, a rafináltan erotikus Dél bomlasztó hatásának. Éppen Varróék görcsös boldogságakarásában találva meg a sebezhető pontot, a belső ingatagságot. Mert „A boldogságot ingyen adják, nem kell hozzá különösebb tisztaság sem belső nemesség”, ám „Varróék gögösen meg akarták szolgálni”. Úgyhogy végül is ennek következménye lesz, ami történik, vagy inkább, ami mégsem történik. Mert bár a házasság boldogságába vetett magabiztos hit, főleg Ágnes, a feleség esetében, megrendül, végső fokon ő is csak belül, azaz majdnem enged a kígyó bibliai szimbólumaként is megjelenő „bűn” csábításának. Mintegy elszűnve csak a valóság, sőt a tragikus végkifejlet lehetősége mellett is, amit akár úgy is értékelhetünk, hogy *A kígyó* pusztán az „elmélet síkján”, mintegy a lehetőségekkel való játékként alkotja újra Thomas Mann híres *Halál Velencében*ének alapképletét. Annak egyfajta légiesebb változatát hozva létre, ám az így életre keltett világ bizonyos elvonatkoztatottságát is indokolva egyúttal. Nem utolsósorban a párbeszéd helyenkénti mitológiával való túltelítettségét és műves cizelláltságát. Az egymással rivalizáló férfi barátok közt elhangzó olyan mondatokat, mint: „Ágnes mesélte, hogy kerülöd a mérgeket, nem feketézel,

nem cigarettázol, nem iszol. S közben gyanútlanul a legerősebb mérget használod, az önkínzó szerelmet. Az igazi szerelem legendáiban a tavasz viaskodik a téllal, mindig a tavasz győz, s a végén feljön az alvilágból. Te az alvilágba kívánczol. Egyenesen lecsábítod Eurüdikét, ahelyett, hogy felhoznád...” Az életet „nagy kanállal” fogyasztó és az elbeszélésben csábítóként fellépő Ákossal szemben Lászlót, a férjet nem csupán egyfajta nehézkesen provinciális tisztesség hordozójává, hanem kultúrától lefegyverzett áldozattá is avatva egyben. Nem egészen földön járó emberré, aki kötelességének érzi száz évvel korábban Rómába igyekvő, de Veronában meggyilkolt őse emlékének adózni. Olyanná, aki „Szánta a holtat, hogy nem jutott el Rómába, szánta Ágnest, hogy nem lehet Ákosé, s ha Ákosé lenne, egy hét múlva visszatérne, szánta Ákost, amiért folyton torkig jóllakott, s szánta magát, amiért Isten nagyon elrejtette előle a megváltást”.

Egyébként azonban az európai kultúra és történelem szembetűnő jelenléte szinte valamennyi írásban érezhetően azt is jelzi, hogy Cs. Szabó európaisága, enciklopédikus történelem- és művészetismerete nem külsőséges díszletezője csak ezeknek a történeteknek, hanem mindenképp előttrétezője. Az egyes írások életrehívó problémamagva, megírásuk apropója.

Más esetben ugyanis szintén a provincia és a metropolis szembehelyezése az európaiság egyik alapvető jellemzőjét, az Utópia kérdését állítja a középpontba. Mivel Európa felgyorsult történelme folytán szükségképpen lesz a szüntelen metamorfózisát végigkísérő válságokból kiutat kereső utópiák termelője is, megvalósíthatónak vagy annak sem látszó eszmék szétsugárzója. Újra csak a centrumból a periféria felé, ahol aztán a szülőhelyüktől távol került receptek a maguk kvázi megvalósultságuk folytán tűnnek felismerhetetlenül torzagnak. Nemegyszer talán azért, mert a provincia naivitása túlságosan is komolyan veszi őket.

Cs. Szabó másik terjedelmesebb írását olvasva legalábbis ez jut eszünkbe. Mivel *Az idegennek* a mondanivalója az utópia bukásának jelenségére épül. Ezúttal képzeletbeli országokba helyeztetten és a fantasztikum síkján, de ismét csak két világot szembeállítva egymással. „Az orvosok rászoktattak, hogy minden testi, lelki és szellemi erőnket összeszedjük a halál ellen. A régiek viszont minden tettükkel vállalták. A tett volt fontosabb, nem a fennmaradás. Halál és ember ma két alku-dozó fél. Azelőtt csak az öröklét szállásmestere volt. Nem félték tőle, tehát az erejüket állandó testi önvédelem helyett nagyobb s tartósabb dolgokra fordították” — olvashatjuk itt, s bármennyire kikíváncsozson is belőlünk egy szkeptikus „már akik” megjegyzés, teljes egészében mégsem tagadhatjuk, hogy tartalmaz némi igazságot is. Azon túl, hogy aligha lehet megvonni az elismerést attól a kemény protestáns-puritán szellemtől, amelynek — akár Max Webertől, akár Erich Frommtól tud-

juk is ezt — tagadhatatlanul a történelem eddigi leghatékonyabb embertípusának, illetve társadalmi karakterének létrehozásában volt nem kis szerepe. Attól a szellemtől, amelynek tisztelőjeként érkezik távoli hazájából, Avarországból, az elbeszélés aszkétikus hajlamú humanistája, Cardo emigránsként, a minden vonásában Hollandiára emlékeztető Frigyesországba. Hogy azután itt, önmagától minden örömet megtagadva és erőszak nélküli világot álmódó munkáinak megírásába temetkezve, hatásával mégis csak a hazája felett uralkodó Zsarnok erőszakos halálának előidézője legyen, szükségképpen az erőszak további távlatait is felidézve. Vagyis, amit, nehogy maga is „ellenzsarnokká” váljon, valójában nem is akarhat. Azt vallva, hogy „Nekünk a hatalom se kell. Sőt egyenesen egy hatalom nélküli világban gondolkodunk”. Amiért is győzelme látszatgyőzelem csupán, lényegét tekintve vereséggé válik számára. Ezt, vagyis az eszmék elidegenedését, átcsapásukat önmaguk elmentébe, jelképezik itt különben a fantasztikum elemei is: ezért következnek be hirtelen a harminc éven át változatlanul fiatalnak megmaradó Cardo néhány nap alatti gyors öregedése, betegsége és halála — útközben, mielőtt még hazájába megérkezhetne. Kétségtelenül az Utópia tehetetlenségét jelképezve, olyasvalamit, hogy a cselekvéssé váló eszmék nyomban érvényüket veszítik, születésüktől távol eső talajban foganva meg különösképpen. Üzenetként, vagy inkább helyette, szegezve mellünknek a kérdést, hogy akkor mi szükség rájuk. Ha egyszer jámbor óhajokként létezhetnek csak.

Szinte csak játékos ötletből születve, mint *Az angol postakocsi* esetében. Ugyancsak az utópia jegyében, de az utópia karikatúrájaként is egyben. Keserű iróniát leplező, látszólag légiesen gyermeketeg meseként, ahol a magyar népmesék ismert alakja, Kacor Király mesébe illő hatalmával és fáradhatatlan ügybuzgalmával akadályozza meg egyik háború kitörését a másik után, olyanokét, amelyek egytől egyig az irodalom és a művészet vitás kérdései miatt fenyegetik fegyveres konfliktussal minden más bajon már úrrá lett földrészünket, méghozzá számunkra már a közeljövőben, 1991-ben. Ugyhogy nem csupán akkor komolyodunk el, ha e látszólag komolytalan írást elolvassuk az alatta levő 1941-es évszámra is rápillantunk, hanem arra gondolva is, hogy vajon miképpen viszonyulunk ma azokhoz az értékekhez, amelyeknek Cs. Szabó, elbeszéléskötetének tanúsága szerint is, elkötelezettje és védelmezője. Sokban itt is az esszéíró sajátosságait mutatva, mivel ropant tárgyismerete gyakran fölébe nő az elbeszélőnek, ezért is, hogy a *Hét nap Párizsban* című szingazdag útbeszámoló szervesen illeszkedik a kötetbe, végső fokon arra mutatva, hogy Cs. Szabó igazi műfaja mindenképpen az esszé. Benne lelte meg a szerző önmagát, és benne mutatta meg leginkább — a magyar irodalomban egészen kivételes szinten —, mit is jelent Európa. Számunkra, kitekintők számára.